

ВИДІЛЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ МЕХАНІЗМІВ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Виділено, проаналізовано та систематизовано основні державно-управлінські механізми імплементації політичних рішень.

Выделены, проанализованы и систематизованы основные государственно-управленческие механизмы имплементации политических решений.

Selected, analyzed and systematized the main state-management mechanisms for implementing policy decisions.

Постановка проблеми: виділення, аналіз та систематизація державно-управлінських механізмів імплементації політичних рішень в Україні дозволяє краще зрозуміти та організувати взаємодію політичного та управлінського в діяльності держави, що й визначило вибір предмета дослідження.

Мета даного дослідження полягає у виділенні та систематизації державно-управлінських механізмів імплементації політичних рішень в Україні.

Аналіз наукового доробку. Дослідження за обраною тематикою здійснювали Мірошніченко Ю. Р. [1], Друк Ю. Я. [2], Абизов В. Є., Кремень В. Г. [3], Соловйов [4] та ін.

Виклад основного матеріалу. Для виділення та систематизації державно-управлінських механізмів імплементації політичних рішень, в першу чергу, визначимо їх місце в політичній діяльності держави. Американський вчений Дж. Андерсон розглядав розроблення політичного курсу держави як послідовну схему діяльності, що складається з визначення вихідних позицій, актуальних проблем, вироблення політичної лінії, її затвердження, впровадження та оцінювання [4]. За цієї послідовності імплементація політичних рішень стосується етапів впровадження та оцінювання.

Виходячи з цілей дослідження виділимо політичну діяльність держави як інтеграцію політичної та державно-політичної складової та для її аналізу розглянемо моделі діяльнісного підходу (класичну та розширену). Застосування класичної моделі дозволяє виділити такі основні системні складові: цілі (завдання) політичної діяльності держави (політична місія, ієрархія політичних цілей, стратегія розвитку політичної системи, державна політика); засоби політичної діяльності держави (політичні методи, політичні технології, аналіз політики, політична освіта, політична культура, бюджет, інші системні ресурси); процес політичної діяльності держави (змінення стану політичної системи, її розвиток, політологічні дослідження, політичне управління, політичні комунікації);

результати політичної діяльності держави (розвиток політичної системи, системи державної влади, громадянського суспільства, вдосконалення взаємодії системи державної влади та громадянського суспільства) [5]. За цієї моделі імплементація політичних рішень стосується засобів та процесів політичної діяльності держави.

Якщо врахувати думку відомого російського вченого Г.Щедровицького, засновника наукової школи аналізу культурної політики, щодо опису систем, то класичну модель діяльнісного підходу до політичної діяльності держави можна розширити додаванням таких системних складових: функціональна структура політичної системи (сукупність складових елементів системи з їх функціями, завданнями та взаємозв'язками); морфологія, на якій склалася та існує політична система. При застосуванні такого підходу до політичної діяльності держави отримуємо відповідну розширену модель політичної діяльності держави. В цій моделі маємо: цілі політичної діяльності держави (місія, ієрархія політичних цілей держави, стратегія розвитку політичної системи держави, політика держави у цьому напрямку); функціональна структура політичної діяльності держави (система державного політичного управління, тобто сукупність органів державної влади з їх функціями, завданнями та взаємозв'язками); засоби політичної діяльності держави (політичні методи, політичні технології, аналіз політики, політична освіта, політична культура, бюджет, інші системні ресурси); сукупність процесів політичної діяльності держави (змінення стану політичної системи, її розвиток, політологічні дослідження, політичне управління, політичні комунікації); морфологія політичної діяльності держави, на якій склалася та існує політична система (державна, суспільство, їх стан, все різноманіття політичної діяльності); результати політичної діяльності держави (розвиток політичної системи, системи державної влади, громадянського суспільства, вдосконалення взаємодії системи державної влади та громадянського суспільства) [5].

За цієї моделі імплементація політичних рішень стосується функціональної структури, засобів, сукупності процесів та морфології політичної діяльності держави. Тобто, розширена модель політичної діяльності держави дозволяє більш чітко виділити послідовність та морфологію імплементації політичних рішень (як способу практичної реалізації політичного впливу) у вигляді: орган (інституція) державної влади з політичними функціями (повноваженнями) як елемент функціональної структури політичної діяльності держави → засоби політичної діяльності держави → сукупність процесів політичної діяльності держави → морфологія політичної діяльності держави (сфера прикладення політичного впливу).

Наведений логічний ланцюг надає можливість виділити в ньому державно-управлінські механізми імплементації політичних рішень. Це, насамперед, та частина механізму держави (сукупність органів державної влади та державного апарату), що реалізує політичні функції, а також

безпосередньо державно-управлінські механізми в якості засобів політичної діяльності держави, оскільки, як вже зазначалося, політичні рішення на державному рівні фактично впроваджуються із застосуванням тих самих форм (правова, інституційна, організаційна, процесуальна) та засобів (законодавство, стратегічне та програмно-цільове управління, механізм держави - органи державної влади та їх апарат) державного управління. Таким чином, модель політичної діяльності держави можна ще доповнити включенням між блоками «функціональна структура політичної діяльності держави» та «засоби політичної діяльності держави» блоку «форми політичної діяльності держави», що є аналогічними формам державного управління. Виділимо типову модель державно-управлінського механізму імплементації політичних рішень, як це показано на рис. 1.

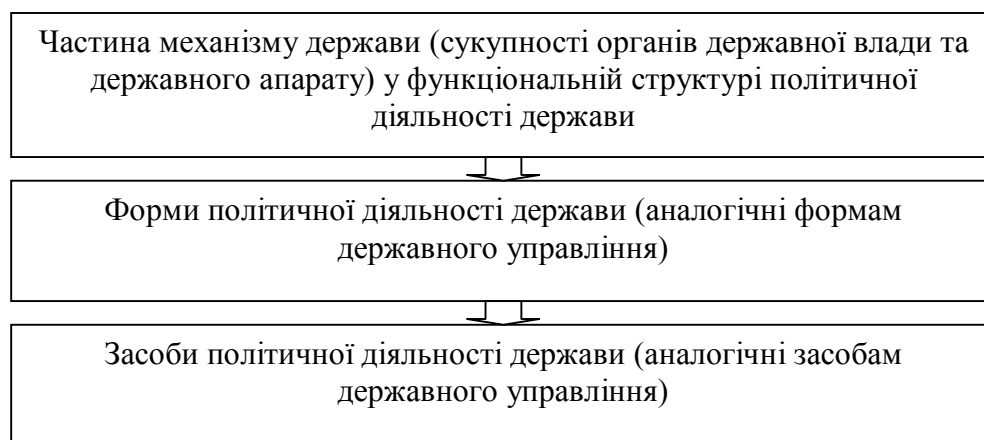

Рис. 1. Типова модель державно-управлінського механізму імплементації політичних рішень

На підставі типової моделі державно-управлінського механізму імплементації політичних рішень можна сформувані аналогічні моделі для кожного з різних органів (інституцій) державної влади з політичними функціями та конкретизувати для них форми і засоби політичної діяльності.

Розглянемо особливості державно-управлінського механізму імплементації політичних рішень з позиції менеджменту. У найбільш сконцентрованому вигляді менеджмент являє собою узагальнений процес управління, що складається з функцій планування, організації, мотивації, контролю, що пов'язані між собою функціями прийняття рішень та комунікації. Останні в літературі з менеджменту отримали назву процесів, що пов'язують [6]. Функції менеджменту поширюються на будь-які види суспільної діяльності, а, відтак, й на політичне управління. Тоді можна говорити про політичний менеджмент і представити його як послідовність функцій планування, організації, мотивації та контролю політичної діяльності, що пов'язані процесами прийняття рішень та комунікації. Важливо розуміти, що на кожній з зазначених функцій процес прийняття рішень відбувається багатократно. Це прийняття рішень з планування, з

організації, з мотивації, з контролю політичної діяльності, а також з комунікації в процесі її здійснення.

Прийняття політичних рішень на державному рівні відбувається:

- в процесі планування політичної діяльності держави (визначення цілей міждержавних відносин; планування розвитку політичної, владної та адміністративно-територіальної структур, конституційної, політичної, адміністративної, судової, економічної та інших видів реформ; планування вирішення інших питань державотворення; розроблення стратегій і державної політики розвитку держави, сфер і галузей суспільної діяльності, регіонів, територій; розроблення національних проектів і державних цільових програм);

- в процесі організації політичної діяльності держави (формування та розвиток міждержавних відносин; створення політичної, владної та адміністративно-територіальної структур; визначення функцій та повноважень державних структур; закріплення за ними функцій керівництва та координації впровадження стратегій і державної політики розвитку держави, сфер і галузей суспільної діяльності, регіонів, територій, проведення реформ, розроблення національних проектів і державних цільових програм; призначення на політичні посади тощо);

- в процесі мотивації політичної діяльності держави (створення умов розвитку громадянського суспільства, подальшої демократизації країни; формування досконалої виборчої системи тощо);

- в процесі контролю політичної діяльності держави (розвиток системи взаємного стримування та контролю між гілками влади; вдосконалення системи державного контролю; контроль проведення та результатів реформ; сприяння розвитку системи громадського контролю; створення умов подолання корупції тощо);

- в процесі комунікації політичної діяльності держави (розвиток міждержавної та внутрішньодержавної взаємодії; розвиток соціального партнерства; створення розвиненої національної інформаційної системи; створення умов для рівноправної діяльності незалежних засобів масової інформації тощо).

Імплементація політичних рішень на державному рівні відбувається:

- в процесі планування політичної діяльності держави (проектування на основі політичних ідей та відповідних цілей стратегій та програм розвитку міждержавних та внутрішньодержавних відносин, політичної, владної та адміністративно-територіальної структур, проведення реформ, а також конкретних стратегій, національних проектів, державних політик розвитку держави, сфер і галузей суспільної діяльності, регіонів, територій, державних цільових програм);

- в процесі організації політичної діяльності держави (організація та інституалізація міждержавних та внутрішньодержавних відносин, діяльності політичної, владної та адміністративно-територіальної структур, проведення реформ; реалізація функцій та повноважень державних структур, зокрема, щодо керівництва та координації впровадження

стратегій і державної політики розвитку держави, сфер і галузей суспільної діяльності, регіонів, територій, проведення реформ, розроблення національних проектів і державних цільових програм; вирішення інших організаційних питань державотворення);

- в процесі мотивації політичної діяльності держави (розвиток громадянського суспільства, подальша демократизація країни; удосконалення виборчої системи тощо);

- в процесі контролю політичної діяльності держави (взаємне стримування та контроль між гілками влади; реалізація системи державного контролю; контроль за проведенням реформ; розвиток системи громадського контролю; подолання корупції тощо);

- в процесі комунікації політичної діяльності держави (реалізація міждержавної та внутрішньодержавної взаємодії; соціальне партнерство; використання національної інформаційної системи; рівноправна діяльність незалежних засобів масової інформації тощо).

У табл. 1 зведені основні державно-управлінські механізми імплементації політичних рішень в Україні, їх складові, підходи та методи реалізації. Стисло прокоментуємо застосування основних державно-управлінських механізмів імплементації політичних рішень в Україні.

Безумовно, основним правовим державно-управлінським механізмом імплементації політичних рішень в Україні є Конституція України. Вона є основним Законом України й нормативно закріплює політичну та владну систему держави, а також стан всіх основних суспільних відносин, що склалися на момент її прийняття. Відповідно до ст. 8 Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії [7].

Конституція України була прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Вона фактично визначила президентсько-парламентську форму правління в країні. У 2004 р. було прийняте політичне рішення щодо зміни форми правління в країні на парламентсько-президентську. Як механізм його імплементації був прийнятий Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 червня 2004 року № 2222-IV. Політичне життя країни показало, що така зміна форми правління була передчасна, оскільки не забезпечувала оперативне реагування на динамічні зміни в розвитку країни.

Як наслідок, було прийняте політичне рішення про повернення президентсько-парламентської форми правління в країні. Як механізм його імплементації було прийнято рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010, яким Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 червня 2004 року № 2222-IV було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття. Таки чином, відбулося повернення до Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р. [8, 9]

Таблиця 1.

Основні державно-управлінські механізми імплементації політичних рішень в Україні, їх складові, підходи та методи реалізації

Основні механізми	Складові механізмів	Підходи та методи реалізації механізмів
Конституція України	Статті Конституції	Конституційне проектування та реформування, національні референдуми, громадські обговорення, прийняття Верховною Радою України, підписання Президентом України
Нормативно-правові акти	Закони України, укази та розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення Конституційного Суду України, рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим	Прогнозування, планування, проектування та реалізація нормативно-правових актів
Вибори	Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування	Народне волевиявлення
Референдуми	Всеукраїнський референдум, місцеві референдуми	Народне волевиявлення
Концепції	Концепції стратегій, реформ, державної політики, Законів України, національних проєктів, державних програм	Передбачення, прогнозування, стратегічне управління, виділення пріоритетних напрямів та етапів.
Стратегії	1. Державні, галузеві, регіональні, місцеві, територіальні. 2. Еволюційний розвиток, прискорення розвитку, реформування, революційні зміни, згортання діяльності. 3. Політичні, економічні, соціальні, гуманітарні, екологічні, стійкого розвитку	Передбачення, прогнозування, стратегічне управління та планування, стратегічний контроль
Державна політика	Державні програми, державні цільові програми, державні проєкти	Розроблення, аналіз, реалізація, оцінювання державної політики.
Реформи	1. Державні, галузеві, регіональні, місцеві, територіальні. 2. Конституційні, політичні, демократичні, адміністративні, адміністративно-територіальні, економічні судової системи, державної служби та інші	Способи та моделі реформування (в залежності від напрямку, характеру та виду реформ), контроль ходу та результатів реформ
Національні проєкти	Національні проєкти розвитку	Управління проєктами
Державні цільові програми	Програмні завдання, проєкти	Програмно-цільове програмування, контроль виконання програм
Державний бюджет	Статті Державного бюджету	Розроблення, обговорення, прийняття, впровадження, контроль витрат Державного бюджету
Регламент	Послідовність дій	Регламентування процесів

Нормативно-правові акти є найбільш поширеним правовим державно-управлінським механізмом імплементації політичних рішень. Серед них: Закони України, міждержавні та міжнародні угоди і договори, укази та розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення Конституційного Суду України, рішення Ради національної безпеки та оборони, рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Як приклад, звернемося до ст. 92 Конституції України, відповідно до якої виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства; права корінних народів і національних меншин; порядок застосування мов; засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; засади регулювання демографічних та міграційних процесів; засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації; організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики; територіальний устрій України; судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури; засади місцевого самоврядування; статус столиці України; спеціальний статус інших міст; основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку; правовий режим державного кордону; правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації; організація і порядок проведення виборів і референдумів; організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України; засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Виключно законами України встановлюються: Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх

види і типи; порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України; одиниці ваги, міри і часу; порядок встановлення державних стандартів; порядок використання і захисту державних символів; державні нагороди; військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання; державні свята; порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального [7]. З цього переліку видно, що для найбільш важливих політичних рішень нашої держави основним правовим державно-управлінським механізмом їх імплементації є Закони України.

Концепції, як правило, передують законодавчим, стратегічним, державно-політичним та програмно-цільовим рішенням (документам). Як приклад застосування такого організаційно-правового державно-управлінського механізму імплементації політичних рішень можна навести Концепцію розвитку національної інноваційної системи, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р [10], на підставі якої було започатковано розроблення та обговорення Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Ця дуже важлива, на нашу думку, робота поки ще не завершена.

Вибори є державно-управлінським механізмом імплементації політичних рішень, сутність якого у безпосередньому волевиявленні народу як єдиного джерела влади в Україні

Референдуми також є державно-управлінським механізмом імплементації політичних рішень, сутність якого у безпосередньому волевиявленні народу як єдиного джерела влади в Україні

Найважливішим політичним рішенням політичних сил, що прийшли до влади шляхом демократичних виборів й фактично отримали мандат на проведення проголошеної ними політичної програми є вибір основних напрямів (шляхів) розвитку країни. Прикладом такого політичного рішення є вибір шляху європейської інтеграції України. Іншим відомим прикладом застосування вибору та реалізації стратегії як організаційно-правового державно-управлінського механізму імплементації політичних рішень є прийняття Стратегії економічного та соціального розвитку України на певний термін.

Одним з численних прикладів застосування стратегій в міжнародній діяльності держави є імплементація в Україні Європейської стратегії щодо інновацій та належного врядування на місцевому рівні (European Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level), схваленої на Третньому саміті Глав Держав і Урядів Ради Європи (Варшава, травень 2005 р.), та впровадження дванадцяти основних принципів ефективного демократичного врядування, зокрема, спрямування зусиль на вдосконаленні законодавчої бази в цій сфері, розроблення послідовної політики регіонального розвитку, посилення

потенціалу місцевих органів влади підвищувати якість послуг, що надаються населенню [11].

Державна політика – це комплексний, системний, еволюційний державно-управлінський механізм імплементації політичних рішень щодо діяльності (або її відсутності) у певній сфері, галузі, виду суспільної діяльності, що реалізується, як правило, у середньостроковому періоді (3-5 років). Здійснення державної політики, в першу чергу, передбачає виділення її пріоритетних напрямів та завдань, а також їх реалізацію за допомогою державних цільових програм. Державну політику слід розглядати як складовий елемент реалізації відповідних стратегій, який слід періодично переглядати (3-5 років). Технології формування та реалізації державної політики визначаються в залежності від вибору предмета та характеру державного регулювання, фінансових можливостей держави та інших чинників, насамперед, політичних [4].

Реформи є комплексним, системним, радикальним організаційно-змістовним державно-управлінським механізмом імплементації політичних рішень. Вони передбачають корінні зміни Конституції країни, наприклад, форми та режиму правління, повноважень гілок влади (конституційні реформи, судові реформи), виборчої системи (політичні реформи), територіального поділу (адміністративно-територіальні реформи), державного апарату (адміністративні реформи), економічної та фінансової систем (економічні, податкові та інші реформи), системи соціальної допомоги (охорони здоров'я, пенсійна та інші реформи), гуманітарної системи (освітні та інші реформи), екологічних відносин (екологічні реформи) тощо. Реформи, як правило, потребують великих ресурсних витрат, а, відтак, й доброго планування.

Національний проект є стратегічним інвестиційним державно-управлінським механізмом імплементації політичних рішень, що реалізується в Україні як комплекс національних проектів розвитку, які можуть або змінюватися після їх виконання, або доповнюватися новими такими проектами. В Україні реалізуються національні проекти: «Нова енергія», «Нова якість життя», «Олімпійська надія 2022», «Нова інфраструктура» [12].

Державні цільові програми є найбільш поширеним програмно-цільовим державно-управлінським механізмом імплементації державно-політичних рішень. Законом України «Про державні цільові програми» останні визначені як комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, що спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням. Вони поділяються на: загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і

здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади, а також на інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки [13, 14].

Заходи, завдання та показники державних цільових програм: включаються до відповідних розділів Державної програми економічного і соціального розвитку України та враховуються під час складення проекту Державного бюджету України на відповідний рік. Заходи, завдання та показники державних цільових програм, спрямованих на розвиток окремих адміністративно-територіальних одиниць, включаються до програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст на відповідний рік. З метою обґрунтування необхідності розроблення державної цільової програми та визначення оптимального варіанта розв'язання проблеми розробляється Концепція державної цільової програми [13]. У 2011 році Державним бюджетом України передбачалося фінансування більше 100 державних цільових програм.

Державний бюджет - це фінансовий та інвестиційний державно-управлінський механізм, який щорічно формує та використовує держава для фінансування вирішення її основних завдань. Він приймається у вигляді окремого Закону України. Його виконання контролюється Верховною Радою України, а правильність виконання - Міністерством фінансів України, Державним казначейством України та Рахунковою палатою України. Якщо Державним бюджетом не передбачені витрати на певні заходи, то їх виконання можливе лише шляхом залучення інших коштів. Внесення змін в Державний бюджет на протязі року слід розглядати як надзвичайну подію, оскільки це, як правило, потребує перерозподілу коштів між його статтями.

Регламент є процесуальним державно-управлінським механізмом імплементації державно-політичних рішень. Він встановлює порядок прийняття рішень, планування та проведення засідань, розгляду та обговорення питань тощо. Широко відомими є регламенти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України.

Висновки. Виділено, проаналізовано та систематизовано державно-управлінські механізми імплементації політичних рішень в Україні із застосуванням діяльнісного та менеджерського підходів, відповідних моделей їх застосування. Основні з цих механізмів зведено у табличну форму із зазначенням їх складових, підходів та методів реалізації.

Використані джерела інформації:

1. Мірошніченко Ю. Р. Демократичні механізми підготовки і прийняття державно-політичних рішень : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Мірошніченко Юрій Романович. – Київ, 2006. – 225 с.
2. Друк Ю. Я. Модернізація державного управління в контексті реформування політичної системи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.

- : спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління" / Ю. Я. Друк. – Львів, 2008. – 20 с.
3. Абизов В. Є. Політичне рішення : механізм прийняття [Електронний ресурс] // В. Є. Абизов, В. Г. Кремень // Випуск 40, 1995. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Abizob/index.htm>.
 4. Соловьев А. И. Политология : Политическая теория, политические технологии : Учебник для студентов вузов / А. И. Соловьев // – М.: Аспект Пресс, 2006. – 559 с.
 5. Бакуменко В. Д. Прийняття рішень в державному управлінні : Навчальний посібник [у 2 ч.] / В. Д. Бакуменко // Ч. 1. Теоретико-методологічні засади. - К. : ВПЦ АМУ, 2010. – С. 157, 158
 6. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури // Пер. с англ. - М.: Дело ЛТД, 1994.
 7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
 8. Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 червня 2004 року № 2222-IV.
 9. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010.
 10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» від 17 червня 2009 р. № 680-р.
 11. План заходів щодо впровадження в Україні у 2009 році Європейської стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні.
 12. Про національні проекти // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua/page/pro-natsionalni-proekti>. – Заголовок з екрана.
 13. Закон України «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 року № 1621-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004, № 25, ст. 352.
 14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» від 31 січня 2007 р. № 106.

Рецензент: Руденко О. М., д.держ.упр., доцент.